כיתות ז'-ט' | גמרא | שיעור 3 מתוך 3 | 45 דק' | מסכת ברכות דף ט ע"ב - י ע"ב

"בין תכלת ללבן": מתי מתחיל הבוקר, ומי הם הוותיקין

להורדה: מערך שיעור מלא (PDF) · דף עבודה (PDF) · מערך (Word) · דף עבודה (Word)

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יכירו את המשנה על זמן קריאת שמע של שחרית: מתי מתחילים ("משיכיר בין תכלת ללבן") ועד מתי (הנץ החמה, או שלוש שעות לפי רבי יהושע).
- התלמידים יכירו את שיטות התנאים בברייתא (זאב וכלב, חמור וערוד, "אחרים") ואת הפסק "הלכה כאחרים".
- התלמידים יבינו מי הם ה"ותיקין", למה גמרו את קריאת שמע עם הנץ החמה, ומה פירוש "לסמוך גאולה לתפילה".
- התלמידים ידעו את ההלכה למעשה: שולחן ערוך אורח חיים סימן נח, סעיפים א ו-ו, ויידעו למצוא בלוח את "סוף זמן קריאת שמע".

📖 הסבר למורה

המשנה בדף ט ע"ב קובעת מתי מתחיל זמן קריאת שמע של שחרית ("משיכיר בין תכלת ללבן") ועד מתי (עד הנץ החמה, ולרבי יהושע עד שלוש שעות). הברייתא מביאה סימנים נוספים לתחילת הבוקר: זאב וכלב, חמור וערוד, ולדעת "אחרים" משיראה את חברו ברחוק ארבע אמות ויכירנו. הוותיקין גומרים קריאת שמע עם הנץ החמה וסומכים גאולה לתפילה, ובדף י ע"ב נפסק: הלכה כרבי יהושע.

📜 המקור (מנוקד, מתוך ספריא)

משנה, ברכות ט ע"ב

מַתְנִי׳ מֵאֵימָתַי קוֹרִין אֶת שְׁמַע בְּשַׁחֲרִית? מִשֶּׁיַּכִּיר בֵּין תְּכֵלֶת לְלָבָן. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: בֵּין תְּכֵלֶת לְכָרָתִי. וְגוֹמְרָהּ, עַד הָנֵץ הַחַמָּה, רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר עַד שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת, שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ מְלָכִים לַעֲמוֹד בְּשָׁלֹשׁ שָׁעוֹת. הַקּוֹרֵא מִכָּאן וְאֵילָךְ — לֹא הִפְסִיד, כְּאָדָם הַקּוֹרֵא בַּתּוֹרָה.

גמרא, ברכות ט ע"ב

גְּמָ׳ מַאי בֵּין תְּכֵלֶת לְלָבָן? אִילֵּימָא בֵּין גְּבָבָא דְּעַמְרָא חִיוָּרָא לִגְבָבָא דְּעַמְרָא דִּתְכֵלְתָּא — הָא בְּלֵילְיָא נָמֵי מִידָּע יָדְעִי. אֶלָּא, בֵּין תְּכֵלֶת שֶׁבָּהּ לְלָבָן שֶׁבָּהּ. תַּנְיָא: רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר: מִשֶּׁיַּכִּיר בֵּין זְאֵב לְכֶלֶב. רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: בֵּין חֲמוֹר לְעָרוֹד. וַאֲחֵרִים אוֹמְרִים: מִשֶּׁיִּרְאֶה אֶת חֲבֵרוֹ רָחוֹק אַרְבַּע אַמּוֹת, וְיַכִּירֶנּוּ. אָמַר רַב הוּנָא: הֲלָכָה כַּאֲחֵרִים. אָמַר אַבָּיֵי: לִתְפִילִּין כַּאֲחֵרִים. לִקְרִיאַת שְׁמַע כְּוָתִיקִין. דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן וָתִיקִין הָיוּ גּוֹמְרִין אוֹתָהּ עִם הָנֵץ הַחַמָּה.

גמרא, ברכות ט ע"ב

תַּנְיָא נָמֵי הָכִי: וָתִיקִין הָיוּ גּוֹמְרִין אוֹתָהּ עִם הָנֵץ הַחַמָּה, כְּדֵי שֶׁיִּסְמוֹךְ גְּאוּלָּה לִתְפִלָּה, וְנִמְצָא מִתְפַּלֵּל בַּיּוֹם. אָמַר רַבִּי זֵירָא: מַאי קְרָאָה — ״יִירָאוּךָ עִם שֶׁמֶשׁ וְלִפְנֵי יָרֵחַ דּוֹר דּוֹרִים״.

גמרא, ברכות י ע"ב

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל: הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ.

שולחן ערוך, אורח חיים, סימן נח, סעיף א

זמן קריאת שמע של שחרית משיראה את חבירו הרגיל עמו קצת ברחוק ד' אמות ויכירנו ונמשך זמנה עד סוף ג' שעות שהוא רביע היום ומצוה מן המובחר לקרותה כוותיקים (פי' תלמידים. ורש"י פי' אנשים ענוים ומחבבים המצות) שהיו מכוונים לקרותה מעט קודם הנץ החמה (פי' יציאת החמה כמו הנצו הרמונים) כדי שיסיים ק"ש וברכותיה עם הנץ החמה ויסמוך לה התפלה מיד בהנץ החמה ומי שיוכל לכוין לעשות כן שכרו מרובה מאד:

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

1. פתיחה: מתי אפשר להבחין בצבעים? (5 דקות)
2. המשנה: מאימתי בשחרית, ועד מתי (12 דקות)
3. הגמרא: תכלת ולבן, זאב וכלב, "אחרים" (12 דקות)
4. ותיקין: "עם הנץ החמה" (9 דקות)
5. סיכום, הלכה למעשה ודף עבודה (7 דקות)

פירוט מלא של כל שלב, עם הסברים, טיפים, שאלות לכיתה ומפתח תשובות, נמצא במערך השיעור המלא (PDF).

💬 שאלות לדיון

1. חכמים קבעו את זמן הבוקר לפי מה שהעין רואה (צבעים, חיות, חבר), ולא לפי שעון. מה היתרון בזה? ומה החיסרון?
2. רש"י מסביר שהוותיקין הם "אנשים ענוים ומחבבין מצוה". מה הקשר בין ענווה לבין אהבת מצוה?
3. "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד": למה, לדעתכם, חשוב היה לחכמים להגיד למי שאיחר שהוא לא הפסיד לגמרי?

💡 הערות למורה

בשורה התחתונה: מתחילים משיראה את חברו ברחוק ארבע אמות ויכירנו (כ"אחרים"). הזמן נמשך עד סוף שלוש שעות, רבע היום (כרבי יהושע). ההידור הגדול: כוותיקין, לסיים עם הנץ החמה ולהתפלל מיד. ומי שאיחר? לפי שולחן ערוך נח, ו: בשעה הרביעית קורא עם הברכות (אבל "אין לו שכר כקורא בזמנה"), ואחר כך קורא בלי ברכות כל היום.

נוסח המשנה והגמרא: אתר ספריא, מהדורת ויליאם דוידסון (ארמית מנוקדת, ניקוד: דיקטה). פירוש רש"י ושולחן ערוך: ספריא. מומלץ שמורה יעבור על החומר לפני השיעור.

📝 בדף העבודה

השלמת מילים עם מחסן מילים, טבלה: מי אמר מה?, 5 שאלות הבנה, שאלת חשיבה ובונוס: ציירו. מחוון מלא בעמוד השני.

מקורות

- ברכות ט ע"ב (ספריא)
- ברכות י ע"א (ספריא)
- ברכות י ע"ב (ספריא)
- שולחן ערוך, אורח חיים נח (ספריא)

מחוון: "בין תכלת ללבן": מתי מתחיל הבוקר, ומי הם הוותיקין

1. **חלק א (השלמת חסר):** א. לְלָבָן · ב. לְכָרָתֵי · ג. הָנֵץ · ד. שָׁלֹשׁ · ה. בַּתּוֹרָה · ו. לְכֶלֶב · ז. אַרְבַּע · ח. גּוֹמְרִין. המילה המיותרת: חֲצוֹת.
2. **חלק ב (טבלה):** הדעה הראשונה במשנה: מתחילים משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר: בין תכלת לכרתי (צבעים קרובים, ולכן מאוחר יותר). רבי יהושע: אפשר לקרוא עד שלוש שעות, כי מלכים קמים בשלוש שעות. רבי מאיר: בין זאב לכלב. רבי עקיבא: בין חמור לערוד (חמור הבר). אחרים: משיראה את חברו ברחוק ארבע אמות ויכירנו; כך נפסקה ההלכה.
3. **חלק ג, מילון:** אִילֵימָא = אם תאמר · גְּבָבָא דְעַמְרָא = גוש של צמר · חִיוָּרָא = לבן · בְּלֵילְיָא נָמֵי = גם בלילה · מְיַדְּעִי יָדְעִי = יודעים · הֲלָכָה כַּאֲחֵרִים = ההלכה כמו "אחרים" · וָתִיקִין = אנשים ענוים ומחבבים מצוה (רש"י).
4. **חלק ג, שאלות הבנה:**
   1. כשיש מספיק אור להבחין בין החלקים הכחולים לחלקים הלבנים באותה חתיכת צמר. שני גושים נפרדים, לבן וכחול, אפשר להבחין ביניהם גם בלילה.
   2. כי "דרך מלכים לעמוד בשלש שעות": זה הזמן האחרון שאנשים קמים, ועדיין זה "ובקומך".
   3. לא קיים את מצוות קריאת שמע, אבל "לא הפסיד": יש לו שכר כמו מי שלומד תורה (רש"י).
   4. לתפילין, הזמן כמו "אחרים" (משיכיר את חברו מארבע אמות). לקריאת שמע, ההידור הוא כוותיקין, לגמור עם הנץ החמה.
   5. גמרו קריאת שמע עם הנץ החמה, כדי לסמוך גאולה לתפילה (מ"גאל ישראל" ישר לעמידה), וכדי להתפלל ביום.
5. **חלק ד:** תשובה פתוחה. מחפשים: הבנה שאוהב מצוה עושה אותה בצורה הטובה ביותר ולא רק "יוצא ידי חובה", ודוגמה אישית מנומקת.